

BÖLÜM 8

MUHACİRLERİN MAKALELERİNDE İSMAİL BEY GASPİRALI'NIN SİYASİ VE İDEOLOJİK GÖRÜŞLERİ

Afina BARMANBAY¹

Giriş

“Dilde, fikirde, işte birlik” düsturuyla dünya fikir tarihinde derin bir iz bırakan İsmail Bey Gaspıralı'nın (1851-1914) sadece Türk dünyası için değil bütün İslam âlemi için müstesna hizmetleri her daim büyük saygı ve minnetle anılmaktadır. Gaspıralı'nın İslam dünyasına kazandırdığı *Tercüman* gazetesi (1883-1917), Türk basın tarihinin şah eserlerinden olup yankısı tam 137 yıldır devam etmektedir. Sovyet döneminde 1960'lı yıllara dek isminin zikri dahi yasaklanan İsmail Bey Gaspıralı hakkında Sovyetlerin dışında mümkün çerçevede araştırmalar yapılmıştır. 1930'lu yıllarda bütün millî konular gibi Gaspıralı ve *Tercüman* konusu da daha çok Türk dünyasının muhacir aydınları tarafından işlenmiştir. Hasmehmetli'nin Gaspıralı ile ilgili 87 yıl önce yazdığı “*Onun bazı fikir ve düşünceleri, hâlâ bugün bile kendi ehemmiyetini kaybetmemiş ve günün halledeceği meseleler sırasındadır*” (Hasmehmetli, 1933, s. 164) gibi görüşleri, günümüzün güncel problemlerinden biri gibi dikkat çekmektedir.

“Azerbaycan Yurt Bilgisi” Dergisinde Gaspıralı Hakkındaki Yazılar

Türkiye'deki muhacir yayınlar arasında özel yere sahip olan *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi, 1930'lu yıllarda Sovyetlerdeki Türk dünyasına yönelik bilimsel çalışmalarıyla bir araştırma enstitüsünün yapacağı işleri iki seneye sığdırmayı başarmıştır dersek mübalağa yapmış olmayız. 1933'te *Tercüman*'ın 50. yılı anısına *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin 16. sayısında beş adet makale yayımlanmıştır. Gaspıralı şahsiyeti ve ideolojisi üzerine baskın fikirlerin yer aldığı bu makaleler; Mehmet Fuat Köprülüzade (1890, İstanbul – 1966, İstanbul), Kırmımlı Cafer Seyit Ahmet (Cafer Seydahmet Kırmımer) (1889, Yalta – 1960, İstanbul), Halil Hasmehmetli (1873, Gence - 1947, İstanbul), Ahmet Caferoğlu (1899, Gence - 1975, İstanbul) ve Kırmımlı Abdullah oğlu Hasan'a aittir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, afina.barmanbay@gmail.com, ORCID iD: 0000-0001-8038-6668

Azerbaycan'da Mirza Feteli Ahundzade ile başlayan maarifçilik akımını; *Tercüman*'dan önce Hasan bey Zerdabi'nin çıkardığı *Ekinci* gazetesini; Azerbaycan'da Gaspıralı hakkında yazılanları; Gaspıralı'nın Azerbaycan edebî muhiti hakkında yazdıklarını; 19. yüzyıl sonları - 20. yüzyıl başlarında Kırım-Azerbaycan edebî-kültürel ilişkilerini de dikkate alırsak, *Gaspıralı ve Azerbaycan* konusunun kapsamlı ve sistemli şekilde araştırılmaya muhtaç olduğunu söyleyebiliriz. Gaspıralı, yaşamı ve faaliyetiyle "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" formülünün oluşmasına emek vermiş, bu formül ise 1918'de kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin millî bayrağına yansımıştır. Gaspıralı'nın Azerbaycan'la ilişkileri araştırılırken bu ayrıntıların dikkate alınmasında fayda vardır.

İsmail Bey Gaspıralı, Rus misyonerlerin Ruslaştırma siyasetine rağmen mücadelesini büyük azimle devam ettirerek ideallerini hayata geçirmek için gereken tohumları ekmiş ve fidanlar yetiştirmeye muvaffak olmuştur. Ruslaştırma onda ters tepki yaratarak Türkçülük ve İslamcılık duygularını pekiştirmiştir. Gaspıralı'nın Türkçülüğü ve İslamcılığı birbirini tamamlar. Buna rağmen Gaspıralı, hiçbir zaman Rus ve ya diğer milletlerin aleyhine bir şeyler yazmamış, son nefesine dek Türk-İslam âleminin terakkisi için çalışmıştır.

Gaspıralı'nın ideolojik görüş ve faaliyetinin arkasında, onun açıklamadığı fakat fiilen uyguladığı bir siyasi görüş durmaktadır; bu, gelecekteki siyasi birliğin altyapısını oluşturacak kültürel birliği kurma hedefidir. Gaspıralı'nın hayatı boyunca verdiği mücadele, kendisinin sırf yüksek siyasi beceri ve yeteneği sayesinde başarılı sonuca ulaşmıştır.

İsmail Bey Gaspıralı'nın ideolojik ve kültürel görüşleri Türk dünyasının dört köşesinin kesişme noktasıdır. 19. yüzyıl sonları - 20. yüzyıl başlarında Türk dünyasının edebî-kültürel hayatını tetkik eden araştırmacılar kesinlikle Gaspıralı ismi üzerinde durmaya mecburlar. İsmail Bey Gaspıralı'nın faaliyetinin ayrıntılı, kapsamlı ve çok yönlü olarak ortaya konulması için farklı ülkelerin temsilcileriyle birlikte kolektif araştırma projelerinin yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Akçura, Y. (1976). *Üç tarz-ı siyaset*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi, Sayı: 73.
2. Akpınar, Y. (2003). İsmail Gaspıralı: Hayatı. *İsmail Gaspıralı, Seçilmiş Eserleri, I. cilt*, İstanbul: Ötügen, 15-62.
3. Akpınar, Y. (2015). İsmail Gaspıralı'nın din ve milliyet anlayışı. *Her Yıl Bir Büyük Türk Bilgi Şölenleri 1 / İsmail Gaspıralı* (11-12.12.2014), Türk Ocakları Bursa Şubesi Yayınları: 4. Bilgi Şölenleri Serisi: 2. Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi, Nisan, 28-37.
4. Caferoğlu, A. (1933). İsmail Bey Gaspıralı. *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Yıl:2, Sayı:16, 165-169.
5. Devlet, N. (2011). *Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist İsmail Gaspıralı*. İstanbul: Başlık Yayın Grubu.

Dil ve Edebiyat

6. Ekinci, Y. (1997). *Gaspıralı İsmail*, Ankara: Ocak Yayınları.
7. Gaspıralı, İ. (2004). Rusya'nın siyaset-i İslâmiyesi. *İsmail Gaspıralı, Seçilmiş Eserleri, II. cilt*, İstanbul: Ötüken, 222-242.
8. Genceli, M. (2019). İsmail Gaspıralı'nın vefatı Azerbaycan matbuatında. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 16. Sayı: 1, Mart, 9-44.
9. Hablemitoğlu, N. (2004). *Gaspıralı İsmail*. İstanbul: Birharf Yayıncılık.
10. Hasmehmetli, H. (1933). İsmail Bey Gaspıralı'ya ait bir hatıra. *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Yıl:2, Sayı:16, 162-164.
11. Karal, E. Z. (1976). Önsöz. *Yusuf Akçura, üç tarz-ı siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları VII, Dizi, 1-18.
12. Керимов, И. А. (2014). Дженктен Эввель Иджат Эткен Базы Эдиплеримизнинь Тахаллюслери ве Ачыкъламалары, "Кırım Tatarlarının dünü – bugünü – yarımı" Uluslararası III. Türkoloji Sempozyumu Bildirileri ve Özetleri (15-17 Ekim 2012, Simferopol-Kırım/Ukrayna), Simferopol: QCI "Qırım devoquvpedneşir", 136-145.
13. Кәңгәрли, А. (2004). *İsmayıl бәй Гаспрински*. Bakı: Nurlan.
14. Kırımlı Abdullah oğlu Hasan (1933). İsmail Bey Gaspıralı. *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Yıl:2, Sayı:16, 170-175.
15. Kırımlı, C. S. A. (1933). İsmail Bey Gaspıralı. *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, 2 (16), 156-161.
16. Köprülüzade, M. F. (1933). İsmail Bey Gaspıralı. *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, 2 (16), 154-155.
17. Matbuat (1933). *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, 2 (17), 239-240.
18. Muradov, N. (2016). *Gaspıralı İsmail Bey'in stratejik öngörü ve hedefleri üzerine eleştirel bir söylem analizi*. *International Journal of Humanities and Education*. 2 (2), 131-157.
19. Nerimanoğlu, K. V. (2015). Rusya'nın XIX. yüzyıl sonu ile XX. 2 yüzyılın başlarında yürüttüğü asimilasyon, misyonerlik, oryantalizm politikasına karşı İsmail Gaspıralı'nın mücadele konsepti. *Her Yıl Bir Büyük Türk Bilgi Şölenleri 1 / İsmail Gaspıralı* (11-12.12.2014), Türk Ocakları Bursa Şubesi Yayınları: 4. Bilgi Şölenleri Serisi: 2. Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi, 65-70.
20. Османов, Ю.Б. (2014). *Просветитель Востока Исмаил Гаспринский*. Симферополь: Бизнес-Информ.
21. Özkaya, Y. (2014). Tercüman" gazetesinin Azerbaycan türk edebiyat tarihine katkıları. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, İsmail Bey Gaspıralı Özel Sayısı, Cilt:11, Sayı:4, Aralık, 135-169.
22. Поэзія Закавказскихъ Татаръ (1890а). *Переводчикъ*, 14 октября, годъ восьмой, №35-й.
23. Поэзія Закавказскихъ Татаръ (1890б). *Переводчикъ*, 23 октября, годъ восьмой, №36-й.